

Welke kunst laat je wel, en welke vooral niet zien in het ziekenhuis?

Conservator Sandrine van Noort: ‘Deze zwart-witfoto van de bekende documentair-fotograaf Peter Martens is in tijden van school shootings te confronterend.’Beeld Jiri Büller

Veel ziekenhuizen hebben uitgebreide kunstcollecties. Maar kan alle kunst er ook worden getoond? Sandrine van Noort, conservator van een tentoonstelling over die vraag, erkent dat er kunst is die écht niet kan, maar vindt ook dat je niet moet gaan denken voor de patiënt. Alsof de duvel ermee speelde. De tentoonstelling *Taboe of niet? Controverses in openbare kunstcollecties* was nog niet eens geopend of de omstreden kunstwerken uit het depot werden opnieuw onttrokken aan het oog van het publiek. Door het coronavirus was de galerie van het Leids Universitair Medisch Centrum (LUMC) tijdelijk alleen online te bezoeken. Maar sinds kort zijn ook niet-patiënten, op afspraak, weer welkom.

‘Juist in deze chaotische tijd is kunst van groot belang’, zegt Sandrine van Noort, hoofd kunstzaken van het LUMC en medeorganisator van de tentoonstelling. Ze loopt behoedzaam om een zwart bronzen beeld van Henk Visch dat normaal in een van de gangen staat; een wenkende gestalte – bijgenaamd ‘het spook’. Ieder jaar komt er wel commentaar op, zegt Van Noort. ‘Ook bij deze tentoonstelling weer.’ Mensen vinden het griezelig; het doet ze denken aan de dood die je meelokt naar een andere wereld. Die witte ogen, de uitdrukkelingsloze blik, die uitgestoken arm: om nachtmerries van te krijgen. Zoiets stel je toch niet tentoon in een ziekenhuis?

Sandrine van Noort bij een zwart bronzen beeld van Henk Visch. Mensen vinden het griezelig; het doet ze denken aan de dood die je meelokt naar een andere wereld. Beeld Jiri Büller

Curatoren van de kunstcollecties van medische centra krijgen vaak dit soort opmerkingen, van zowel medisch personeel als bezoekers. Zo vaak zelfs dat Van Noort en Sabrina Kamstra, de conservator van de kunstcollectie van het Amsterdam UMC, besloten een tentoonstelling te maken over controversiële kunst in ziekenhuizen. Hun belangrijkste onderzoeksvraag: kan elk kunstwerk worden getoond? Of zijn er speciale criteria waaraan kunstwerken in medische centra moeten voldoen? Ze informeerden bij collega-conservatoren; acht medische instellingen leenden hun meest controversiële werken uit. Van naakten van Aat Veldhoen tot de linsnede van Tisna Westerhof van een paar onderbenen op een wiebelig stoeltje – probeert iemand hier iets uit een kastje te pakken of kijken we naar een poging tot zelfdoding?

Dat veel ziekenhuizen omvangrijke kunstcollecties bezitten, komt door de zogenaamde 1-procentregeling die in de jaren vijftig van de vorige eeuw werd ingevoerd. (Semi-)overheidsinstellingen werden bij nieuwbouw verplicht om een procent van de bouwsom aan kunst te besteden. In Leiden werd daarmee de basis gelegd voor een collectie die de belangrijkste ontwikkelingen in de kunst sinds de jaren zeventig weerspiegelt, met werken van Marlene Dumas, Ronald Ophuis en het alom geliefde beeld *Homunculus Loxodontus*, de zittende zeeolifant, van Margriet van Breevoort. De 1-procentregeling paste in het volksverheffingsideaal: iedereen wordt weleens ziek, dus leek het ziekenhuis dé plek om een groot deel van de bevolking met kunst in aanraking te brengen.

Inmiddels heeft het verheffingsideaal plaatsgemaakt voor dat van de 'healing environment'. Gezondheidsinstellingen hebben steeds meer oog voor het effect van de omgeving op het welzijn van patiënten. Is kunst autonoom of onderdeel van zo'n healing environment? En moet in dat laatste geval alles wat weerstand oproept maar naar het depot?

Is er in de coronacrisis nog ruimte voor kunst, of draait nu alles om de zorg?

'Alles moet wijken voor de zorg op het moment. Dus ook de kunst. En dat is logisch, maar ook jammer. Jezelf herkennen in afbeeldingen is een oerdrang van de mens. We visualiseren al sinds de grotten van Lascaux wat ons bezighoudt. Ook in ziekenhuizen is er altijd kunst geweest; vroeger was dat vooral religieuze kunst die erop gericht was om mensen herkenning, hoop en troost te bieden.

'Dat is eigenlijk niet veranderd: ook eigentijdse kunst biedt troost, maar kunst is ook een venster naar buiten, naar de wereld die voor afleiding zorgt zodat je niet alleen aan ziek zijn hoeft te denken. Kunst prikkelt de verbeelding en zet aan tot een vrijere vorm van denken. Of kan een lichtpunt zijn. Ik moet denken aan *De pest* van Camus. Te midden van de wanhoop en chaos van de pandemie houdt een van de personages zich bezig met het vinden van de juiste woorden. Dat geeft zijn leven zin en houvast. Precies dat is wat kunst kan bieden. De kunstcommissie van het LUMC gaat zich er daarom hard voor maken dat kunst in deze tijd niet naar de marge wordt gedrongen.'

Gebeurt dat dan?

'Het LUMC is bijvoorbeeld bezig met het aanpassen van routes. Er moest een extra ingang komen in een van de ruimtes waar we grote kunstinstallaties tentoonstellen. Dat ging niet samen. Gelukkig kon de kunstenaar het werk aanpassen zodat het niet weggehaald hoefde te worden.'

De tentoonstelling gaat over werk dat weggehaald wordt na klachten. Wie klagen er het meest over de beeldende kunst?

‘De meeste klachten komen van verplegend personeel dat voor de patiënt denkt. Dan zeggen ze: ‘Daar zit iemand die ziek is toch niet op te wachten, op zo’n donker, deprimerend werk?’ Dat vind ik verschrikkelijk betuttelend. Ik kan morgen patiënt zijn, hè – dan ben ik geen andere diersoort. Je moet niet te snel op de stoel van de patiënt gaan zitten en voor hem denken. Natuurlijk is het zo dat mensen als ze hier komen ziek zijn en wellicht kwetsbaarder dan normaal, waardoor ze mogelijk sneller geraakt zullen zijn. Dus we houden er wel rekening mee, maar zonder te *patronizeren*.’

Wat kan echt niet?

‘Kunst die over ziektes gaat – we hebben hier geen beelden van patiënten die bij wijze van spreken net een chemokuur hebben gehad. We willen mensen de mogelijkheid geven om die realiteit even te ontvluchten. Om een andere wereld buiten de ziekte te zien, een die benadrukt: je bent meer dan een patiënt. Expliciet geweld of werk met een uitgesproken politieke stellingname past ook niet in een medisch centrum. Hoewel dat vaak *in the eye of the beholder* zit.

‘De foto van Céline van Balen van een moslimmeisje met hoofddoek werd in de periode dat er veel gediscussieerd werd over een hoofddoekverbod ineens politiek. Het werk is sindsdien geregeld bespuugd. Dat is geen reden voor ons om de foto weg te halen, trouwens. Maar de expliciete verkrachtingsscènes in gevangenissen die Ronald Ophuis schildert, zouden we minder snel aankopen, terwijl we wel werk van hem hebben. Het is hier geen museum waar mensen bewust naartoe gaan. Dus moet je patiënten wel zo ongevraagd met dergelijk werk confronteren?’

‘De foto van Céline van Balen van een moslimmeisje met hoofddoek werd in de periode dat er veel gediscussieerd werd over een hoofddoekverbod ineens politiek.’Beeld Collectie LUMC

Hangt er ook werk op de tentoonstelling waarvan u snapt dat het werd weggehaald?

‘De zwart-witfoto van de bekende documentair fotograaf Peter Martens. Daarop staat een jongetje dat een klapperpistooltje richt op een zwart meisje dat geknield zit en recht de camera inkijkt. Een indringende foto, maar in tijden van *school shootings* is dit te confronterend. Actuele gebeurtenissen hebben nu eenmaal hun weerslag op hoe kunst wordt beleefd.’

Is er een peil te trekken op wat tot controverses leidt?

‘Alles wat donker is, roept weerstand op, los van wat er afgebeeld is. Van het bronzen beeld van Henk Visch tot alle zwart-witfotografie. Die vindt men deprimerend. Dat is natuurlijk plekgebonden: in een andere context, zoals een museum, zou het geen probleem zijn. Maar patiënten moeten worden opgevrolijkt, is hier de gedachte. Dat bezoekers of patiënten ook troost kunnen putten uit een somber of donker werk omdat ze zich erin herkennen en zich realiseren: ‘ik ben niet de enige die zich zo voelt, ik ben niet alleen’, komt dan niet in de klagers op. Dat moet ik altijd weer uitleggen.

‘Seks is natuurlijk ook een steen des aanstoets. Wij hadden werk van Merijn Bolink, die van stampers en meeldraden seksende figuren had gemodelleerd. Heel komisch werk. Maar medewerkers vonden het niet kunnen. Nu hangt het op een plek waar vooral studenten komen – die hoor ik er niet over. Ik zwicht meestal niet voor grillige onderbuikkachten die snel opkomen en voorbijgaan. Maar als iemand goed onder woorden brengt waarom een kunstwerk kwetsend is, zal ik altijd luisteren en vervolgens de beweegredenen van de kunstenaar uitleggen. Vaak lost de weerstand dan op.’

Lopen de emoties weleens hoog op?

‘We hebben nog een schilderij hangen van Helen Verhoeven. Onderaan staan mensen afgebeeld die zogenaamd dingen doen die het daglicht niet kunnen verdragen. Over de vrouw met een ontblote borst is koffie gegooit – dat hebben we moeten laten restaureren.’

Zijn we minder tolerant dan pak ’m beet twintig jaar geleden?

‘In het Amsterdam UMC, hoor ik van Sabrina, wordt meer geklaagd over naakt. Ik denk dat de hele samenleving gevoeliger is geworden. Neem die oproep van Emilie Gordenker, de directeur van het Van Gogh Museum, van een paar maanden terug over een naakt van Degas: kunnen we dat in deze MeToo-tijd nog wel tentoonstellen? Zijn dit soort vrouwen immers niet als lustobject afgebeeld?

‘Ik vind het benauwend om zo naar kunst te kijken. Het is een schilderij met een enorme kunsthistorische waarde; dat moeten we kunnen blijven zien.’

Steeds meer medische instellingen zijn bezig met een ‘healing environment’: een architectuur en inrichting die bijdraagt aan het welzijn van patiënten. Onderzoek laat zien dat mensen het meest opknappen van natuurplaatjes. Sommige ziekenhuizen zijn om die reden hun collectie aan het herordenen. Een Brabants ziekenhuis bracht zijn hele Cobra-collectie om die reden naar het depot.

‘Ik vind dat een verontrustende ontwikkeling. Natuurlijk is het goed dat er aandacht is voor een mooie omgeving waarin gebruik wordt gemaakt van rustgevendende kleuren en natuurlijke materialen. Ik denk ook dat het helend kan werken. En kunst kan daar een onderdeel van zijn. Maar wel autonome kunst. Geen voorgeschreven plaatjes van een ondergaande zon, kabbelende beekjes en bosgezichten. Dat is veredeld fotobehang, een visuele variant van muzak, waar alle emotie uit is, waar niemand over valt omdat het helemaal niets doet. Die interpretatie van een healing environment vind ik bijna dictatoriaal. Zo van: deze plaatjes zijn goed voor u.’

Is zo’n collectie voor het medisch centrum ook een vorm van prestige?

‘Natuurlijk draagt het bij aan het imago van het LUMC. De kwaliteit van de collectie straalt af op de zorg. Ik heb weleens in een opwelling, na de zoveelste klacht over een werk, gezegd: weet je, we hangen het hier wel vol met aquarellen, dan is iedereen gelukkig. Maar dan blijkt toch dat men hier hecht aan een professionele, kwalitatief hoogstaande collectie.’

Jullie wilden met deze tentoonstelling onderzoeken of er criteria zijn waaraan kunst in ‘medische’ collecties moet voldoen. Hebben jullie die gevonden?

‘Nee. Er bestaat niet zoiets als een eisenpakket, want dan krijg je afvinklijstjes en gestandaardiseerde kunst. Terwijl kunst autonoom is. Het gaat over dat wat de kunstenaar wilde verbeelden, en hoe je daar als kijker op reflecteert. Al betekent het niet dat je geen rekening houdt met patiënten.’

Wat is er uiteindelijk gebeurd met ‘het spook’? Moest het terug naar de onderwereld van het depot?

‘Tegenover bijna elke klacht staat ook lof. Een verpleegkundige klaagde dat ze het echt té naargeestig vond in deze coronatijd, maar anderen vonden het juist een mysterieus beeld dat tot contemplatie leidt. Het laat zien dat je niet direct naar elke impulsieve gril moet handelen. Ik heb het beeld wat meer uit het zicht neergezet, zodat je er niet ongewild mee wordt geconfronteerd als je er nietsvermoedend langs loopt. Dat hielp.’

‘Taboe of niet?’ is online te zien op [lumc.nl](https://www.lumc.nl) en tot 1 november op afspraak in de openbare galerie van het LUMC in Leiden.